

O akademskoj ili skeptičkoj filozofiji Hjum

Prvi deo

Nijedan predmet nije pobudio više filozofskih raspravljanja nego što je dokaz za egzistenciju Božanstva i pobijanje zablude ateista; a najreligiozniji filozofi ipak i dalje raspravljaju može li neko biti tako zaslepljen da bude ateista. Kako da pomirimo te protivurečnosti?

Skeptik je još jedan neprijatelj religije koji, naravno, izaziva ogorčenje svih teologa i dubokoumnih filozofa, iako je sigurno da niko nikad nije susreo takvo apsurdno stvorenje ni govorio sa čovekom koji ni o čemu što se tiče delovanja ili mišljenja nema nikakvo mišljenje i nikakav princip. Ovo, vrlo prirodno, dovodi do pitanja: šta se misli pod skeptikom? I kako je daleko moguće ići s tim filozofskim principima sumnje i nesigurnosti?

Postoji jedna vrsta skepticizma koja *prethodi* svakom istraživanju i filozofiranju, a koju preporučuju Dekart i drugi kao najbolje sredstvo protiv zabluda i preneglog suđenja. Taj skepticizam preporučuje sveopštu sumnju ne samo u sva naša prethodna mišljenja i principe, već i u našu vlastitu sposobnost, u čiju se verodostojnost, kažu oni, moramo uveriti sami nizom zaključivanja izvedenih iz nekog izvornog principa koji nikako ne može biti pogrešan ni varljiv. No niti imamo takav izvorni princip koji ima prednost pred drugima koji su sami po sebi očevidni i uverljivi; a da ga imamo, ne bismo mogli ići ni korak dalje od njega a da se ne služimo upravo onim sposobnostima u koje, kako se smatra, već sumnjamo. Kartezijanska sumnja, zato, kad bi je ljudsko biće ikad moglo doseći (a jasno je da ne može), bila bi potpuno neispravljiva i nikakvo nas zaključivanje nikad ne bi moglo dovesti do sigurnosti i uverenja o bilo kojem predmetu.

Ipak se mora priznati da se ta vrsta skepticizma, kad je umerenija, može shvatiti u vrlo razboritom smislu, i da je ona nužna priprema za studije filozofije time što čuva potrebnu nepristrasnost u suđenju i što naš duh odvikava od svih onih predrasuda koje smo možda usisali s odgojem ili brzopletim mišljenjem. Početi s jasnim i po sebi očevidnim principima, napredovati opreznim i sigurnim koracima, često preispitivati svoje zaključke, i tačno ispitati sve njihove posledice; premda ćemo tim sredstvima u našim sistemima napredovati polako i malo, ipak su ona jedine metode kojima se možemo nadati da ćemo ikad doći do istine i postići posebnu čvrstinu i izvesnost u našim određenjima.

Postoji još jedna vrsta skepticizma koja *sledi* nauku i istraživanje, kad se smatra da su ljudi otkrili ili apsolutnu varljivost svojih duhovnih sposobnosti ili njihovu neprikladnost za postizanje ikakvih čvrstih određenja o svim onim čudnim pitanjima spekulacije na koje se obično primenjuju. Stanovita vrsta filozofa čini čak neke naše vlastite osele predmetom spora, a načela svakodnevnog života podvrgavaju istoj sumnji kao i najdublje metafizičke ili teološke principe ili zaključke. Kako se te paradoksalne teze (ako se mogu nazvati tezama) mogu naći kod nekih filozofa, dok ih

drugi opovrgavaju, one naravno pobuđuju novu znatiželju i navode nas da istražimo argumente na kojima bi se one mogle temeljiti.

Ne treba da se zadržavam na poznatim primerima kojima su se služili skeptici u svim vremenima protiv evidencije *osetila*, kao što su oni koji potiču od nesavršenosti i varljivosti naših organa, a javljaju se u bezbrojnim prilikama; veslo koje se u vodi čini prelomljeno, različiti izgledi predmeta prema njihovim različitim udaljenostima, dvostruke slike koje nastaju pritiskom na jedno oko, kao i niz drugih pojava iste vrste. Ti primeri skeptika dovoljni su da da pokažu samo to da se ne treba pouzdati u sama osetila, već da moramo ispravljati njihovu očevidnost pomoću uma i razmatranjima koja dolaze od prirode medija, daljine predmeta i ustrojstva organa kako bismo ih u njihovom podrčju učinili valjanim *kriterijumima* istine i neistine. Postoje drugi, dublji argumenti protiv oseta, koji ne dopuštaju tako lagano rešenje.

Čini se očevidno da ljudi prema prirodnom instinktu ili predrasudama poklanjaju poverenje svojim osetilima i da mi bez ikakvog razmišljanja, ili čak pre nego što upotrebimo um, uvek pretpostavljamo neki spoljašnji svet koji ne zavisi od našeg opažanja, već bi postojao čak kad nas i svih ostalih svesnih bića ne bi bilo, ili kad bismo svi bili uništeni. Čak se i životinje vladaju prema takvom mišljenju, i u svim svojim mislima, namerama i postupcima čuvaju tu veru u spoljašnje predmete.

Čini se, dakle, očito da ljudi kad se drže tog slepog i moćnog prirodnog instinkta uvek pretpostavljaju da same slike koje im pružaju osetila jesu spoljašnji predmeti, i nikad nimalo ne sumnjaju da jedne samo samo predstavljaju druge. Verujemo da ovaj sto, koji vidimo kao beo i osećamo kao tvrd, postoji nezavisno od našeg opažanja i da je nešto izvan našega duha koji ga opaža. Naša nazočnost ne daje mu bivstvovanje, niti ga naše odsustvo uništava. On zadržava svoju egzistenciju jednako i potpuno, nezavisno od položaja umnih bića koja ga opažaju i promatraju.

No to sveopšte i izvorno mišljenje svih ljudi brzo se razbije sa najmanje filozofije, koja nas uči da duhu nikad ne može biti nazočno ništa drugo osim slike ili opažaja, te da su osetila samo ulazi kroz koje se te slike prenose, a ne mogu dovesti ni do kakvog neposrednog dodira između duha i predmeta. Sto koji vidimo pričinjava se kao da se smanjuje kad se od njga odmičemo, ali stvarni sto, koji postoji nezavisno od nas, ne trpi nikakvu promenu; dakle, ono što je bilo nazočno duhu samo je njegova slika. Ovo su jasni diktati uma, i niko ko misli nije nikad sumnjao da oblici egzistencije na koje mislimo kad kažemo *ova kuća* ili *ovo drvo* nisu drugo do opažaji duha i prolazne kopije ili predstave drugih oblika egzistencije, koje ostaju jednake i nezavisne.

Utoliko nas dakle um sili da prvobitnim prirodnim instinktima protivurečimo ili da se od njih udaljujemo, i da prihvatimo novo gledanje na evidenciju naših osetila. No tu sad filozofija dolazi u najveću nedoumicu kad želi opravađati to novo gledanje i izbeći zakučastim prigovorima skeptikâ. Ona se više ne može pozivati na nepogrešivi i neodoljivi prirodni instinkt, jer nas je taj vodio do sasvim drugog gledanja, koje se priznaje pogrešivim, pa čak i pogrešnim. A da bi se to tobožnje filozofsko gledanje opravdalo lancem jasnih i uverljivih argumenata ili čak nekim prividnim argumentima, to prelazi moć svih ljudskih sposobnosti.

S kakvim se argumentima može dokazivati da duhovni opažaji moraju biti uzrokovani vanjskim predmetima, koji su potpuno drugačiji od njih, iako su im slični (ako je moguće), i da ne bi mogli nastati niti iz energije duha samog, niti sugestijom nekog nevidljivog i nepoznatog duha ili nekim drugim uzrokom koji nam je još nepoznat? Priznaje se da mnogi od tih opažaja uistinu ne nastaju od nečega vanjskog, kao u snovima, ludilu i drugim bolestima. I ništa nije teže objasniti nego način na koji bi telo trebalo delovati na duh da bi svoju sliku prenelo na supstanciju za koju se smatra da je tako različite, pa čak i suprotne prirode.

Činjenično je pitanje da li su osetni opažaji proizvedeni od spoljašnjih predmeta koji su im slični. Kako da se to pitanje odluči? Sigurno iskustvom, kao i sva druga pitanja iste vrste. No tu iskustvo čuti i mora čutati. Duhu nikad nije ništa nazočno osim opažaja, i on nikad ne može doći ni do kakvog iskustva o njihovoj povezanosti s predmetima. Zato pretpostavka takve povezanosti nema nikakvog temelja u zaključivanju.

Pribeći istinitosti vrhovnog Bića kako bi se dokazala istinitost naših osetila svakako predstavlja neočekivano kretanje u krugu. Kad bi njegova istinitost uopšte sudelovala u toj stvari, naša bi osetila bila potpuno nepogrešiva, jer nije moguće da bi ono ikad moglo varati. A da se ne spomene da bismo, kad bi spoljašnji svet jednom bi o stavljen u pitanje, mi bili u nedoumici da neđemo argumente kojima bismo mogli dokazati postojanje tog Bića ili bilo kojeg od njegovih svojstava.

Ovo je dakle područje na kojem će dublji i više filozofski skeptici trijumfovati uvek kad nastoje u sve predmete ljudskog znanja i istraživanja uneti sveopštu sumnju. Sledite li, mogu oni reći, prirodne instinkte i naklonosti, priznajući istinitost osetila? No ona vas vode do toga da poverujete da sam opažaj ili osetna slika jeste spoljašnji predmet. Odričete li se tog principa kako biste prihvatili racionalnije mišljenje da su opažaji samo zastupnici nečega spoljašnjeg? Time napuštate svoje prirodne naklonosti i jasne osećaje, pa ipak ne možete zadovoljiti svoj um, koji nikad ne može naći neki uverljiviji argument iz iskustva da bi dokazao kako su opažaji povezani s nekim spoljašnjim predmetima.

Postoji još jedno skeptičko područje jednake vrste, koje potiče iz vrlo dubokih filozofskih razmatranja i koje bi zaslužilo našu pažnju kad bi bilo potrebno da se duboko roni kako bi se otkrili argumenti i zaključivanja koji tako malo mogu poslužiti nekoj ozbiljnoj svrsi. Novi istraživači općenito priznaju da su sva osetna svojstva predmeta, kao što su tvrdoća, mekoća, toplota, hladnoća, belina, crnina itd. tek sekundarna i da ne postoje u samim predmetima, već da su opažaji duha bez ikakvog spoljašnjeg prauzora ili modela koji predstavljaju. Ako se to prizna za sekundarna svojstva, mora vredeti i za primarna svojstva protežnost i čvrstoću, i ova druga svojstva nemaju većeg prava na taj naziv nego prva. Ideja protežnosti u potpunosti je dobijena od osera vida i dodira, a ako su sva osetna svojstva u duhu a ne u predmetu, mora se doći do istog zaključka o ideji protežnosti koja u potpunosti zavisi od osetnih ideja ili ideja sekundarnih svojstava. Od toga nas zaključka ništa ne može očuvati, osim da utvrdimo da se ideje tih primarnih svojstava dobijaju apstrakcijom. Ako to mišljenje pažljivo ispitamo, otkrićemo da je nerazumljivo, pa čak i apsurdno. Protežnost koja nije ni vidljiva ni opipljiva nikako se ne može zamisliti, a opipljiva ili

vidljiva protežnost, koja nije ni tvrda ni mekana, ni crna ni bela, jednako je izvan dosega ljudske moći zamišljanja. Neka neko pokuša zamisliti trougao uopšte, koji nije ni jednakostraničan ni nejednakostraničan, niti ima neku određenu dužinu ili odnos stranica, pa će brzo opaziti apsurdnost svih skolastičkih pojmova o apstrakciji i opštim idejama.¹

Tako se prvi filozofski prigovor evidenciji osetil ili mišljenja o spoljašnjoj egzistenciji sastoji u tome da je takvo mišljenje, ako se zasniva na prirodnim instinktima, suprotno umu; a ako se poziva na um, onda je protivno prirodnom instinktu; u isto vreme ono nema nikakve racionalne očevidnosti koja bi mogla uveriti nepristrasnog istraživača. Drugi prigovor ide dalje i pokazuje kako je to mišljenje suprotno umu; bar ako je princip uma da se sva osetna svojstva nalaze u duhu, a ne u predmetu. Ako materiji oduzimate sva njena shvatljiva svojstva primarna i sekundarna, na neki je način uništavate, a kao uzrok naših percepcija ostavljate samo neko nepoznato i neobjašnjivo *nešto*; pojam koji je tako nesavršen da nijedan skeptik neće smatrati vrednim da se protiv njega bori.²

Drugi deo

Moglo bi se učiniti da je pokušaj skeptika da unište *um* argumentima i zaključivanjem vrlo prezauzetan, ali to je ipak veliki cilj svih njihovih istraživanja i raspravljanja. Oni pokušavaju naći zamerke kako našem apstraktnom zaključivanju, tako i zaključivanju o činjenicama i egzistenciji.

Glavni prigovor protiv svakog *apstraktnog* zaključivanja dolazi od ideja prostora i vremena, ideja koje su u običnom životu i za nepažljiv pogled vrlo jasne i shvatljive, ali kad ih ispituju nauke koje zadiru duboko (a one su glavna svrha tih nauka), otkrivaju principe koji su puni apsurdnosti i protivurečnosti. Nikakve crkvene *dogme*, izmišljene sa svrhom da ukrote i podvrgnu buntovni ljudski um, nikad nisu jače povredile zdrav razum nego učenje o beskonačnojdeljivosti protežnosti s njegovim posledicama, onako kako se njime hvalisavo razmeću svi geometri i metafizičari s nekakvim trijumfujućim oduševljenjem. Stvarna veličina beskonačno manja od bilo koje konačne veličine sadrži veličinu beskonačno manju od sebe, i tako *in infinitum*; to je građevina toliko smiona i čudesna da je preteško da bi je bilo kakva navodna demonstracija poduprla, jer povrešuje najjasnije i najprirodnije principe ljudskog uma.³ No ono što samu stvar čini još neobičnijom, jest da su ta naizgled

---

¹ Ovaj argument potiče od Berklija; i doista, većina spisa tog vrlo darovitog pisca jesu najbolji uputi u skepticizam, koji se mogu naći kod starih ili novih filozofa, ne isključujući ni Bejla. On, svakako, tvrdi na svojoj naslovnoj stranici (i to, bez sumnje, potpuno iskreno) da je tu knjigu napisao jednako protiv skeptika, kao i protiv ateista i slobodnih mislilaca. No da su svi njegovi argumenti, iako je njegova namera bila drugačija, ipak skeptički, vidi se odatle *što oni ne dopuštaju nikakv odgovor i ne iznose nikakvo uverenje*. Njihov je jedini učinak da u času zapanjuju i da stvaraju onu neodlučnost i zbrku koja je rezultat skepticizma.

² (Ta je rečenica dodana u izdanju R.)

³ Ma kakve se prepirke vodile o matematičkim tačakam, moramo priznati da postoje fizičke tačke, tj. delovi protežnosti koji se ne mogu deliti ni smanjivati niti okom niti u mašti. Te su slike, dakle, koje su nazočne u mašti ili osetilima, apsolutno nedeljive, pa matematičari moraju priznati da su prema tome daleko manje nego i jedan zbiljski deo protežnosti; a ipak se ništa umu ne čini sigurnije nego to da neki

apsurdna mišljenja poduprta sasvim jasnim i prirodnim lancem zaključivanja; a mi ne možemo priznati premise ne priznajući i zaključke. Ništa ne može biti uverljivije niti može više zadovoljavati nego svi zaključci o svojstvima kružnice i trougla, a ipak, kad su svi jednom prihvaćeni, kako možemo poreći da je dodirni ugao između neke kružnice i njene tangentne beskonačno manji od svakog pravog ugla, tako da, ako se poveća prečnik kružnice *in infinitum*, taj dodirni ugao postaje još manji, čak *in infinitum*, a da dodirni uglovi između drugih krivulja i njihovih tangentni mogu biti beskonačno manji od uglova između neke kružnice i njene tangentne, itd. *in infinitum*? Demonstracija tih principa čini se da je jednako besprekorna kao i ona koja dokazuje da su tri unutrašnja ugla u trouglu jednaka kao dva prava ugla, iako je ovo drugo mišljenje prirodno lako, a prvo puno protivurečnosti i apsurdnosti. Umu se ovde čini kao da je doveden u svojevrstu zbunjenost i neizvesnost, koja mu i bez sugestije nekog skeptika oduzima poverenje u njega samog i u njegovu podlogu. On vidi jako svetlo, koje osvetljava stanovita mesta, ali to svetlo graniči s najdubljom tamom. A stojeći između njih, um je tako zablješten i zbunjen te jedva da se može s izvesnošću i sa sigurnošću izjasniti o bilo kojem predmetu.

Apsurdnost tih smionih pojmovnih određenja apstraktnih nauka čini se da postaje još opipljivija u odnosu na vreme nego na protežnost, ako je to uopšte moguće. Beskonačan broj stvarnih delova vremena koji redom slede i jedan drugim prolaze jeste tako očigledna protivurešnost da je nikad ne bi mogao priznati niko čiju moć rasuđivanja nauke nisu, umesto da je poboljšaju, pokvarile.

No um se ni dalje ne sme miriti i stati čak ni u odnosu na onaj skepticizam kojemu ga te prividne apsurdnosti i protivurečnosti teraju. Kako neka jasna, razgovetna ideja može sadržati sastavne delove koji protivureče njoj samoj ili nekoj drugoj jasnoj, razgovetnoj ideji, apsolutno je neshvatljivo, i to je valjda najapsurdnija teza koja se uopšte može stvoriti. Tako da ništa ne može biti skeptičnije ili punije sumnje i kolebanja nego sam taj skepticizam koji nastaje iz nekih paradoksalnih zaključaka geometrije i nauke o veličinama.⁴

---

beskonačni broj njih sačinjava neku beskonačnu protežnost. Koliko to još više vredi za beskonačni broj onih beskonačno malih delova protežnosti za koje se veruje da su i dalje beskonačno deljivi.

⁴ Ne čini mi se nemogućim izbeći te apsurdne i protivurečnosti, ako se prizna da tako nešto kao što su apstraktne ili opšte ideje tačno govoreći uopšte ne postoji, već da su sve opšte ideje uistinu pojedinačne, podređene nekom opštem terminu koji ponekad poziva u svest druge posebne ideje, u stanoviti mprilikama slične ideji nazočnoj u duhu. Tako kad se izgovara reč *konj*, smesta nam se javlja ideja neke crne ili bele životinje, određene veličine i oblika, ali kako se ta reč obično pridaje i drugim životinjama drugih boja, oblika i veličina, te su ideje, ako i nisu upravo nazočne mašti, lako dozivaju u svest; a naše razmišljanje i zaključivanje teče istim putem kao da su uistinu nazočne. Ako se ovo prizna (a to bi bilo razumno), sledi da sve ideje veličine na osnovu kojih zaključuju matematičari nisu drugo nego pojedinačne ideje, i to takve kakve su dane osetilima i mašti, te prema tome ne mogu biti beskonačno deljive. (U izdanjima E i F umetnuto je: uopšteno možemo reći da su ideje *većeg, manjeg ili jednakog*, koje tvore glavni predmet geometrije, daleko od toga da bi bile tako tačne i određene te bi bile temelj za takva neobična izvođenja. Upitajte matematičara šta misli kad kaže da su dve veličine jednake, i on će morati da prizna da je ideja *jednakosti* jedna od onih što se ne mogu definisati, i da je dovoljno pred nekoga postaviti dve jednake veličine da bi mu se to sugerisalo. Ovo, međutim, znači pozivati se na predmete kako se uopšteno pojavljuju u mašti ili osetilima, te prema tome ne može pružiti zaključke koji su tako izravno suprotni tim duševnim moćima.) dovoljno je da smo ovo sada

Skeptički prigovori protiv *moralne* evidencije ili protiv zaključivanja o činjenicama jesu ili *pučki* ili *filozofski*. Pučki prigovori proizilaze iz prirodne slabosti ljudskog razuma, iz protivurečnih mnjenja koja su postojala u razna vremena i u raznim narodima, iz raznolikosti naših sudova o bolesti i zdravlju, mladosti i starosti, sreći i nesreći; iz stalnog protivurečenja u mišljenjima o osećajima svakog pojedinog čoveka; i iz mnogih drugih obzira te vrste. Nepotrebno je o tome dalje govoriti. Ti su prigovori slabi, jer kako u običnom životu svakog časa zaključujemo o činjenicama i egzistenciji, te nikako ne možemo živeti a da stalno ne upotrebljavamo tu vrstu argumenata, to nijedan pučki prigovor koji odatle dolazi ne može biti dovoljan da bi učinio bezvrednom tu očevidnost. Veliki protivnik *pironizma* ili preteranih principa skepticizma jeste delovanje, zaposlenost i svakodnevne dužnosti. Ti principi mogu uspevati i slaviti pobeđu u školama, gde ih uistinu teško, ako ne i nemoguće, opovrgnuti. No čim napuste sjenu, pa se u nazočnosti stvarnih predmeta koji deluju na strasti i osećaje suprotstavljaju moćnijim principima naše prirode, oni nestaju poput dima te ostavljaju najodlučnije skeptike u istom položaju kao sve druge smrtnike.

Zato je bolje da se skeptik zadržava na vlastitom području i da razloži one filozofske prigovore koji se javljaju dubljim istraživanjem. Ovde on, čini se, ima mnogo prilike da slavi pobeđu kad s pravom insistira na tome da sva naša evidencija o bilo kojim činjenicama koje leže izvan svedočanstava osetila i pamćenja u potpunosti dolazi od odnosa uzroka i posledice; da o tom odnosu nemamo nikakve druge ideje, osim one dvaju predmeta koji su često bili zajedno *združeni*; da nemamo nikakvog argumenta koji bi nas uverio da će predmeti koji su u našem iskustvu često bili združene, u daljnjim slučajevima biti združeni na isti način: i da k tom zaključkune vodi ništa osim navike i nekog instinkta naše prirode, kojemu je uistinu teško odoleti, ali koji poput ostalih instinkata može grešiti i varati. Dok se skeptik zadržava na tom području, on pokazuje svoju jačinu, ili tačnije, uistinu, svoju vlastitu i našu slabost, te se čini, bar privremeno, da razara svaku sigurnost i uverenje. Ti bi se argumenti mogli izneti opširnije kad bi se od njih uopšte moglo očekivati neko trajnije dobro ili korist za društvo.

A prigovor je protiv *preteranog* skepticizma, koji je najvažniji i koji najviše zbunjuje, da od njega ne može doći nikakvo trajno dobro dokle je god on u punoj važnosti. Treba da samo upitamo nekog skeptika: *koja je njegova namera, i šta zapravo želi postići sa svim tim čudnim istraživanjima?* On će se smesta naći u nedoumici i neće znati šta da odgovori. Pristalice Kopernika ili Ptolomeja, od kojih svaki brani svoj drugačiji astronomski sistem, mogu se nadati da će kod svojih slušalaca proizvesti uverenje koje će ostati stalno i trajno. Stoik ili Epikurejac izlaže principe koji mogu biti ne samo trajni, već i uticati na držanje i ponašanje. Ali Pironovac ne može očekivati da će njegova filozofija imati stalnog uticaja na duh, a kad bi i imala, da bi taj uticaj bio koristan za društvo. On naprotiv mora priznati, ako uopšte nešto želi priznati, da bi morao nestati svaki ljudski život kad bi njegovi principi stekli sveopštu i trajnu prevlast. Svaki bi razgovor i svako delovanje prestali,

---

ovde nabavili, a da s tim ne idemo dalje. Svakako je briga svih ljubitelja nauke da se sa svojim zaključcima ne izlažu podsmehu i preziru neukih; ovo je, čini se, najlakše rešenje tih teškoća.

a ljudi bi ostali u potpunom mrtvilu sve dok nezadovoljene prirodne potrebe ne bi dokončale njihovu bednu egzistenciju. Istina je, nema mnogo razloga da se bojimo tako kobnog događaja. Priroda je uvek jača od ovih principa. Ako neki Pironovac sebe i druge načas zapanji svojim dubokoumnim razmišljanjem, prvi i najsvakodnevniji događaj u životu rasteraće sve njegove sumnje i oklevanja i u svemu što se tiče delovanja i mišljenja ostaviće ga u istom položaju kao i filozofe svih drugih pravaca ili one koji se nikad nisu zanimali ni za kakva filozofska istraživanja. Kad se probudi iz svog sna, on će biti prvi koji će se pridružiti smehu protiv samog sebe i priznati da sus vi njegovi prigovori puka zabava i da ne mogu imati nikakvu drugu svrhu nego da prikažu čudnovat položaj čovečanstva, koje mora delovati, razmišljati i verovati, a da nikad ni najmatrljivijim istraživanjem, ne uspeva sebe zadovoljiti u vezi s osnovama tih delatnosti, ili otkloniti prigovore koji mu se mogu staviti.

Treći deo

Postoji uistinu jedna *umereniji* skepticizam ili akademska filozofija, koja može biti i trajna i korisna i koja delimično može biti rezultat pironizma ili *preteranog* skepticizma, kad zdrav razum i razmišljanje u stanovitoj meri ispravljaju njegove bezbrojne sumnje. Većina je ljudi po naravi sklona da u mišljenjima bude dogmatična, jer ljudi vide predmete samo s jedne strane i nemaju nikakve ideje o nekom suprotnom argumentu, naglo se prepuštaju principima prema kojima osećaju naklonost, re nemaju obzira prema onima koji su suprotno raspoloženi. Neodlučnost ili prosuđivanje zbunjuje im razum, suspreže njihove strasti i zaustavlja ih u delovanju. Oni su zato nestrpljivi sve dok ne izbegnu tome zauvek tako neprijatnom stanju te misle da se od njega ne mogu dovoljno udaljiti žestinom svojih tvrdnji i tvrdokornošću svog verovanja. No kad bi takvi dogmatički mislioci postali svesni čudnovate slabosti ljudskog razuma čak i u njegovom najsavršenijem stanju, i onda kas odlučuje najpažljivije i najopreznije, onda bi im, naravno, takvo razmišljanje pružilo više skromnosti i suzdržavanja i smanjilo njihovo dobro mišljenje o samima sebi i njihovu predrasudu prema protivnicima. Neobrazovan treba da poštuje duševno stanje učenjakâ koji su, pored svih prednosti što ih pruža studiranje i razmišljanje, obično ipak nesigurni kod donošenja odluke; a ako je neki od učenjaka po svom prirodnom temperametu sklon oholosti i tvrdokornosti, mala primese pironizma mogla bi oboriti njihov ponos pokazujući mu da su one malobrojne prednosti što ih je stekao pred svojim drugovima tek neznatne, usporede li se sa sveopštom nedoumicom i zbunjenošću koja je inherentna ljudskoj prirodi. Opšte stanovit stupanj sumnje, opreza i skromnosti treba da kod svakog ispitivanja i odlučivanja uvek prati onoga koji ispravno zaključuje.

Druga vrsta *umerenog* skepticizma, koja može biti korisna čovečanstvu i koja je možda prirodni rezultat pironovske sumnje i skrupula, jest ograničavanje našega istraživanja na one predmete koji najbolje odgovaraju uskoj sposobnosti ljudskog razuma. Ljudska je *mašta* od prirode uzvišena, oduševljena svime što je daleko i neobično, te bez zapreka juri u najdalje delove prostora i vremena kako bi izbegla

predmete s kojima se kroz *naviku* i suviše dobro upoznala. Ispravna *moć rasuđivanja* drži se suprotne metode te se, izbegavajući sva daleka i visoka ostraživanja, ograničava na običan život i na stvari s kojima se susreću u svakodnevnoj praksi i iskustvu, prepuštajući uzvišenije teme pesničkom i govorničkom ulepšavanju ili crkvenoj i političkoj veštini. Ništa neće bolje poslužiti tome da dođemo do tako zdrave odluke kao to da se jednom svojski uverimo u snagu pironovske sumnje i u nemogućnost da se od nje oslobodimo bilo čim drugim osim snažnom moći prirodnog instinkta. Oni koji su naklonjeni filozofiji i dalje će nastaviti svojim istraživanjem; jer oni misle da usto šro bavljenje s njom pruža neposredni užitak, filozofske odluke i nisu drugo do sistematizovani i ispravljeni odrazi svakodnevnog života. No oni nikada neće doći u iskušenje da pođu dalje od običnog života, dokle god uzimaju u obzir nesavršenost onih sposobnosti kojima se sami služe, njihov uski domet i njihovo netačno dostignuće. Kad ne možemo navesti zadovoljavajući razlog zašto posle hiljadu iskustvenih slučajeva verujemo da će neki kamen pasti ili vatra goreti, možemo li uopšte biti zadovoljni bilo kakvom odlukom što je možemo stvoriti o poreklu svetova i o stanju prirode oduvek i zauvek?

To usko ograničavanje naših istraživanja uistinu je u svakom pogledu tako razborito da je dovoljno da i na najpovršniji način ispitamo prirodne moći ljudskog duha i da ih usporedimo s njihovim predmetima, pa da bi nam se takvo ograničavanje preporučilo. Mi ćemo tek tada otkriti koji su pravi predmeti nauka i istraživanja.

Meni se čini da su jedini predmeti apstraktnih nauka ili dokazivanja veličina i broj, te da svi pokušaji da se ta savršenija vrsta znanja proširi izvan tih granica predstavljaju puku sofistiku ili obmanu. Kako su sastavni delovi kvantiteta i broja potpuno slični, njihovi odnosi postaju zamršeniji i zakučastiji, te ništa ne može biti zanimljivije i korisnije nego u nizu raznih medija promatrati njihovu jednakost i nejednakost kroz njihove različite pojavne oblike. No kako se sve druge ideje međusobno jasno odvajaju i razlikuju, ni najpažljivijim ispitivanjem nikad ne možemo napredovati dalje od toga da promatram njihovu raznolikost i da nakon što smo je jasno razmotrili izjavimo da jedna stvar nije druga. Ili, ako u donošenju tih odluka ima neka teškoća, ona u potpunosti potiče od neodređenog značenja reči koje se ispravlja tačnim definicijam. Da je *kvadrat nad hipotenuzom jednak zbiru nad obim drugim stranama* ne može se znati bez nekog toka zaključivanja i istraživanja, pa makar termini bili ne znam koliko dobro određeni. No da se uverimo o tezi *da tamo gde nema vlasništva ne može biti ni nepravde*, potrebno je samo da se definišu termini i da se nepravda objani kao povreda vlasništva. Ta je teza uistinu samo nesavršenija definicija. Isti je slučaj sa svim onim navodnim silogističkim zaključcima koji se mogu naći u svakoj grani znanja osim u naukama o veličini i broju; te mislim da se ova sa sigurnošću mogu proglasiti pravim predmetima znanja i demonstracije.

Sva ostala ljudska istraživanja tiču se samo činjenica i egzistencije, a ove se očeidno ne mogu demonstrativno dokazati. Sve što *jeste* može *ne biti*. Negacija ni jedne činjenice ne uključuje protivurečnost. Neegzistencija bilo kojeg bića jeste bez izuzetka jednako jasna i razgovetna ideja kao i njegova egzistencija. Teza koja tvrdi

da to nije tako, koliko god da je neistinita,⁵ podjednako je zamišljiva i shvatljiva kao i ona koja tvrdi da jeste. Drugačiji je slučaj sa naukama u pravom smislu. Tamo je svaka teza koja nije istinita zamršena i nerazumljiva. Da je kubni koren od 64 jednak polovini od 10, jeste neistinita teza i nikako se ne može razgovetno zamisliti. No da Cezar ili anđeo Gabrijel ili bilo koje biće nikad nije postojalo, to može biti neistinita teza, ali se ipak može savršeno zamisliti i ne uključuje nikakvu protivurečnost.

Egzistencija bilo kojeg bića može se zato dokazati jedino argumentima koji polaze od njegova uzroka ili njegove posledice, a ti se argumenti temelje isključivo na iskustvu. Ako zaključujemo *a priori*, može se učiniti da svaka stvar može proizvesti svaku drugu stvar. Koliko je nama poznato, pad jednog kamenčića mogao bi ugasiti Sunce, ili želja nekog čoveka da upravlja kretanjem planeta. Jedino nas iskustvo uči o prirodi i granicama uzroka i posledice i omogućuje nam da egzistenciju jednog predmeta izvedemo iz egzistencije drugoga.⁶ Takav je temelj moralnog zaključivanja, koje sačinjava veći deo ljudskog znanja i koje je izvor čitavog ljudskog delovanja i ponašanja.

Moralno se zaključivanje tiče ili posebnih ili opštih činjenica. Sve odluke u životu pripadaju prvima, kao i dva ispitivanja o istoriji, hronologiji, geografiji i astronomiji.

Nauke koje se bave opštim činjenicama jesu politika, prirodna nauka, fizika, hemija, itd., kojima se istražuju svojstva, uzroci i posledice čitave vrste predmeta.

Bogoslovija ili teologija, koja dokazuje postojanje Božanstva i besmrtnosti duše, sastavljena je delom od zaključaka o posebnim, a delom o opštim činjenicama. Ona se temelji na *umu*, utoliko što da podupire iskustvo. No njen *najbolji i najčvršći temelj* jeste *vera* i božanska objava.

Etika i estetika nisu toliko predmeti razuma koliko ukusa i osećaja. Lepota, bilo moralna ili prirodna, više se oseća nego što se opaža. Ili, ako o njoj zaključujemo i pokušavamo utvrditi njeno merilo, mi razmatramo novu činjenicu, naime opšti ukus čovečanstva ili neku takvu činjenicu koja može biti predmet zaključivanja ili istraživanja.

Kad uvereni u te principe pregledamo knjižica, kakvo pustošenje moramo u njima napraviti? Uzmimo bilo koji svezak u ruke, npr. O teologiji ili školskoj metafizici, i upitajmo se: *Da li sadrži neko apstraktno zaključivanje o veličinama ili broju?* Ne. *Da li sadrži neko zaključivanje osnovano na iskustvu o činjenicama i egzistenciji?* Ne. Bacite je onda u vatru, jer ona ne može sadržati ništa do obmane i varke.

---

⁵ (Koliko god da je neistinita: dodano u izdanju F.)

⁶ Ono bezbožno načelo antičke filozofije *Ex nihilo, nihil fit*, kojim se zaključuje da je materija stvorena, prestaje prema ovoj filozofiji biti načelo. Ne samo da volja najvišeg Bića može stvoriti materiju već, koliko mi znamo *a priori*, nju može stvoriti volja bilo kojeg drugog bića ili bilo koji drugi uzrok što ga može navesti i najhirovitija mašta.